

تجلی مختصات حکومت حق‌مدار در آرمان‌شهر شهدا

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۷/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۰۹/۱۴

طاهره علی‌دادی*

علی اصغر پورعزت**

چکیده

از جمله دغدغه‌های علاقه‌مندان به حق و عدالت در طول تاریخ، ایجاد جامعه‌ای عدالت‌محور و حق‌گرا بوده است که تلاش‌های زیادی نیز در این راه انجام داده‌اند؛ از جمله این تلاش‌ها می‌توان به اقدامات کارگزاران شهید در اوایل پیروزی انقلاب اسلامی ایران اشاره کرد؛ این پژوهش به منظور شناخت ویژگی‌های جامعه آرمانی این شهدا و ارزیابی آن با ویژگی‌های حکومت حق‌مدار علوی صورت گرفته است. در این پژوهش، برای تجزیه و تحلیل آثار شهدا از روش تحلیل محتوا استفاده شد؛ و نتایج، حاکی از آن است که ویژگی‌های جامعه‌ای که شهدا در صدد ساخت آن بودند، به طور کلی، با ویژگی‌های جامعه مطلوب علوی، همگرا بوده است؛ گویا شهدای مورد نظر، بخش عمده‌ای از ویژگی‌های طرح آرمانی جامعه خود را از مختصات حکومت علوی الهام گرفته بودند.

واژگان کلیدی

آرمان‌شهر شهدا، کارگزاران شهید، نهج‌البلاغه، حکومت حق‌مدار

* کارشناس ارشد مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)

alidadi_tahereh@yahoo.com

pourezzat@ut.ac.ir

** استاد گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران

مقدمه

در طول تاریخ، دیدگاه‌های گوناگونی درباره شهر عدل و مختصات آرمان‌شهر مناسب برای حیات انسانی مطرح شده است. در این میان، ویژگی‌های شهر عدل در چشم‌انداز عامه مردم مسلمان، از شهر عدل نبوی تا علوی و از آن هنگام تا شهر عدل موعود، مورد تأمل بسیاری از صاحب‌نظران قرار گرفته و نیل به آن، محرک بسیاری از مجاهدان و مبارزان جوامع اسلامی بوده است. در ایران، به ویژه در اوایل انقلاب، یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های کارگزاران، نیل به جامعه‌ای پاکیزه با مختصات مطلوب و مبرا از آلودگی‌های زمانه بوده است؛ از این رو، بر اساس فرضیه‌ای، چنین ادعا می‌شود که انگاره ذهنی کارگزاران شهید، بیش از هر چیز، به مختصات شهر عدل علوی معطوف بوده است. بنابراین، در پژوهش حاضر تلاش شده است تا با مطالعه وصیت‌نامه‌ها و آثار به‌جامانده از کارگزاران شهید، مراتب تعلق خاطر آنان به عدالت علوی، بررسی و مشخص شود که تا چه حد، انگاره جامعه مطلوب در اذهان این شهدا، با مختصات حکومت حق‌مدار علوی مشابهت داشته است. بر اساس این، سؤال اصلی پژوهش به صورت ذیل تدوین می‌شود:

مجموعه ویژگی‌های جامعه مطلوب در اندیشه‌های کارگزاران شهید تا چه حد با مختصات حکومت حق‌مدار علوی مشابهت داشته است؟

سؤالات فرعی نیز این گونه مطرح می‌شوند:

- ویژگی‌های جامعه مطلوب شهدا در عرصه سیاسی چیست؟ آیا با حکومت حق‌مدار مشابهت دارد؟
- ویژگی‌های جامعه مطلوب شهدا در عرصه اقتصادی چیست؟ آیا با حکومت حق‌مدار مشابهت دارد؟
- ویژگی‌های جامعه مطلوب شهدا در عرصه فرهنگی چیست؟ آیا با حکومت حق‌مدار مشابهت دارد؟

۱. مبانی نظری پژوهش

مفهوم آرمان‌شهر یکی از سؤال‌برانگیزترین مفاهیم علوم انسانی است که دیدگاه‌های موافق و مخالف زیادی را برانگیخته و ادبیات علمی زیادی را به خود معطوف ساخته

است. این ادبیات به جنبه‌های متنوعی از حیات انسانی پرداخته و در طول تاریخ، مصنوعات گفتاری، نوشتاری و فیزیکی زیادی را به اندوخته علمی و فرهنگ بشری افزوده است (Hatch, 1997, Pp. 219 & 220). مفهوم آرمان‌شهر باید تصویری از جامعه کامل را ارائه نماید، بنابراین، آرمان‌شهر، برنامه‌ای آرمانی را برای بهسازی سیاسی و اجتماعی ارائه می‌کند (Sargent, 2004, p. 11) و تصویری زیبا از آینده را به نمایش می‌گذارد (Bann, 2003) که این تصویر منجر به برانگیختن آحاد جامعه جهت ساختن جامعه‌ای نو و عدالت‌گرا می‌گردد (Aguas, 2007, p. 131). از طرفی، آرمان‌شهر با ترسیم وضعیت مطلوب، نمونه و سرمشق، فاصله وضع کنونی جامعه را با وضعیت آرمانی مشخص می‌کند (اصیل، ۱۳۷۱، صص ۲۸-۳۲) و از این طریق، افراد می‌توانند دیدگاهی واقعی از جامعه مطلوب به دست آورند و همه امور اجتماعی را با نمونه آرمانی آن بسنجند و دائماً در مسیر رسیدن به اهداف خود حرکت کنند و از مسیر اصلی منحرف نشوند (Vattimo, 2006). به بیان دیگر، آرمان‌شهر می‌تواند به منزله طرح و ایده‌ای تلقی شود که جامعه قصد دارد بر اساس آن طراحی شود. هر چند این طرح جدید ممکن است بهترین وضعیت ممکن نباشد، اما بهتر از وضعیت ناقص موجود و ماندن در آن است (Levitas, 1990, p. 45 & Walsh, 1962, p. 25). البته ایده آرمان‌شهر فقط به معنای فاصله گرفتن و فراتر رفتن از موقعیت فعلی نیست، بلکه طراحی آرمانی، شیوه‌ای از تفکر درباره تغییرات است؛ تغییراتی که منجر به حل مشکلات و شناخت موانع و رفع آنها می‌شود (Mannheim, 1976, p. 173). در واقع، طراحی آرمانی یکی از مؤثرترین و قدرتمندترین شیوه‌های مدیریت تغییر است که باعث می‌شود با نوآوری مستمر و تغییرات بنیادی، بحران‌های کنونی جامعه رفع گردد؛ زیرا طراحی آرمانی معمولاً با کنار گذاشتن شیوه‌های فعلی تفکر و نظم در سیستم موجود آغاز می‌شود (Stites, 1989, p. 51). بنابراین، رسالت اصلی آرمان‌شهر، ارائه اصولی برای زندگی اجتماعی مطلوب است (Nagel, 1991, Pp. 6-21). از این رو، آرمان‌شهر مطلوب باید دستورالعملی را برای نیل به آینده مطلوب، پیش روی افراد جامعه قرار دهد و نیروی محرک خلق آن باشد (Levitas, 2003).

انگاره آرمان شهرها، در هر دوره از تاریخ، متناسب با نگاه انسان به جهان و جایگاه او در هستی، در تغییر و نوسان بوده است؛ اما در اغلب آنها آرمان شهرپردازان به کرامت و توسعه انسانی متمایل بوده‌اند (Ferguson, 1977) و موضوعی که گویا در همه دوره‌ها، مهم‌ترین اصل آرمان شهرپردازی بوده، کمال، آرامش و سعادت انسان و نوعی دلبستگی مستمر به اصلاح نوع بشر است (Sargent, 1982). شکل‌ها نیز هدف از آرمان شهر را تکامل و بقاء می‌داند (Shklar, 1998, Pp. 104 & 105). همچنین فارابی، در کتاب سیاست مدینه، هدف و غایت شهر آرمانی را رسیدن به سعادت می‌داند و بر آن است که «سعادت، خیر مطلق است و خیر، آن چیزی است که به وجهی، در رسیدن انسان به خوشبختی، سودمند واقع می‌شود»؛ البته سعادت مورد نظر فارابی، فقط سعادت این جهانی نیست، بلکه سعادت در این جهان و رستگاری در جهان دیگر است (پاپلی یزدی و رجبی سناجردی، ۱۳۸۲، ص ۱۴۰).

آرمان شهرها ممکن است به صورت‌ها، انواع و با مختصات گوناگونی صورت‌بندی شوند. ارین مک‌کنا^۱ در کتاب خود *وظیفه آرمان شهر*^۲، به نوع‌شناسی مفهوم آرمان شهر پرداخته است و سه نوع آرمان شهر معرفی می‌کند؛ غایی^۳، آنارشیت^۴، و فراگردی^۵. آرمان شهر غایی مبتنی بر دیدگاهی عقلایی درباره جهان است که تمایل به خیر مطلق دارد و خواهان ایجاد وضعیتی کامل و بدون عیب و تغییر است. آرمان شهر آنارشیت، وضعیت موجود و ماهیت اختیار و قدرت در شرایط فعلی را نمی‌پذیرد و بر ضرورت آزادسازی افراد از شرایط فعلی تأکید می‌کند. آنارشیت‌ها مدعی آن‌اند که انسان‌ها در محور جامعه قرار دارند و تنها منبع اختیار و قدرت‌اند پس نباید چیزی شبیه حکومت وجود داشته باشد. آرمان شهر فراگردی نیز بر آن است که رمزگشایی از آینده، جدا از خود ما نیست، بلکه به طور تفکیک‌ناپذیری به ما متصل است و مستلزم آن است که درک شود چگونه مشارکت ما می‌تواند در آینده اثر بگذارد (Aguas, 2007, Pp. 84-86). ملاحظه می‌شود که در بحث از آرمان شهر فراگردی، بر اختیار و نقش آدمی تأکید ویژه‌ای شده است. آرمان شهرها را می‌توان به اقتصادی، سیاسی، مذهبی و فنی نیز تقسیم کرد: آرمان شهر اقتصادی بر توزیع عادلانه منابع و حذف پول تأکید می‌کند. آرمان شهر سیاسی، اجرای کامل قوانین و ایجاد جامعه‌ای کنترل‌شده و امن را مد نظر

قرار می‌دهد. آرمان‌شهر مذهبی بر نقش مذهب به منزله راهی برای رسیدن به آرمان‌شهر واقعی تأکید می‌کند. آرمان‌شهر علمی و فناورانه نیز به پیشرفت علمی به مثابه راهی برای رسیدن به وضع دلخواه بشر می‌نگرد^۱. گاهی نیز آرمان‌شهرها را بر حسب رویکرد پردازشگر آن می‌توان به آرمان‌شهرهای خیالی و آرمان‌شهرهای معطوف به تغییر واقعیت تقسیم کرد. آرمان‌شهرهای معطوف به تغییر واقعیت بر اساس تمایلات پردازشگرانشان، با هدف تغییر در وضعیت جاری جهان طراحی و پیشنهاد شده است؛ مانند آرمان‌شهر کمونیست. آرمان‌شهرهای خیالی نیز معمولاً به منظور تأمین منافع اشراف، طراحی شده و در آنها به طبقه ضعیف جامعه ارجحی نهاده نمی‌شود و از آنان در برابر طبقه مرفه سلب اراده می‌گردد (علیدادی، ۱۳۸۸، صص ۹ و ۱۰).

۱-۱. طراحی آرمان‌شهرهای منطقی

افزایش بلوغ و آگاهی و نیز خواست و اراده افراد جامعه، از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر طراحی آرمانی است که تحقق آن، مستلزم آموزش، تعلیم، و تربیت صحیح و مناسب افراد جامعه است (Tyack & Cuban, 2005, p. 65 & Wright, 2010, p. 1). هنگامی که افراد جامعه به گونه‌ای مستقیم یا غیرمستقیم در طراحی آرمانی مشارکت می‌کنند مقاومت در برابر برنامه‌ها کاهش می‌یابد و امکان پیاده‌سازی موفق به مراتب بیشتر خواهد شد؛ ضمن اینکه یکی از الزامات اساسی طراحی آرمانی، قابلیت بهبود آن در طی زمان است؛ جامعه‌ای که طراحی می‌شود باید بتواند یاد بگیرد و خود را با شرایط متغیر درونی و بیرونی تطبیق دهد (ایکاف و دیگران، ۱۳۸۶، ص ۵۳). علاوه بر این، اگر نخبگان سیاسی، آمادگی و ظرفیت مناسب را نداشته باشند، فراگرد تغییر و اصلاح، با موانع و مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو خواهد شد. نخبگان هر جامعه می‌توانند با از بین بردن ذهنیت‌های قبلی مردم و تبیین تصویر مطلوب جامعه آینده برای آنها، در جهت هدایت گرایش‌ها و رفتارهای عامه گام بردارند. نهادهای اجتماعی نیز باید با تدوین اهداف مناسب در پرتو نظریه وضع و ساخت اجتماعی واقعیت نسبت به تغییر وضع موجود همت گمارند (Berger & Luckmann, 1966, Pp. 51-61 & Weick, 1995, p. 35).

فرض این مقاله بر آن است که تصویر ارائه‌شده در این پژوهش، بازتاب تجلی عینی جامعه مطلوبی است که شهدا بر اساس آنچه قبلاً در سیره نبوی (ص) و حکومت

علوی (ع) تحقق یافته است، معرفی کرده‌اند. از این رو، شباهت‌های مورد نظر خود را رصد می‌کند. قابل تأمل است که در جامعه علوی، بسیاری از عوامل فوق ایجاد شده بود، ولی با کاهش برخی از این عوامل، جامعه نتوانست در موقعیت مطلوب پیشین خود باقی بماند.

۲. روش پژوهش

روش پژوهش، کیفی و جهت‌گیری آن، بنیادی-کاربردی است. راهبرد پژوهش بر مبنای تحلیل محتوا است و به منظور بررسی اعتبار تحقیق از اعتبار صوری استفاده شده است. منظور از اعتبار صوری، میزان توافق متخصصان یک امر درباره یک شاخص یا معیار است؛ به عبارتی، اعتبار صوری را می‌توان ناشی از میزان توافق چند متخصص دانست (ساروخانی، ۱۳۷۸، ص ۲۸۷). برای بررسی اعتبار صوری، بعد از جمع‌آوری اطلاعات مربوط به شهدا و تحلیل و بررسی آنها با روش تحلیل محتوای کیفی، از میان این عبارات، گزاره‌هایی که اعتبار فرازمانی و فرامکانی داشتند استخراج شد و به منظور سنجش اعتبار و میزان صحت و استحکام ادراک محقق، به محک نظر خبرگان گذاشته شد. بدین منظور ۳۰ پرسش‌نامه در میان خبرگان توزیع گردید که ۲۲ عدد از آنها جمع‌آوری و استفاده شد. سعی پژوهشگران بر آن بود تا برای این کار (بررسی نظر خبرگان) از آشنایان به سیره شهدا، نظیر فرماندهان جنگ و استادانی از مدیریت و اقتصاد که آشنا به مسائل فرهنگی نیز بودند استفاده کنند. بعد از قضاوت نهایی خبرگان و تأیید آنها درباره گزاره‌ها، مشخصه‌های آرمان‌شهر از دیدگاه کارگزاران شهید، تدوین گردید که به طور کلی ۸۷٪ از خبرگان با گزاره‌های استخراج‌شده، «کاملاً موافق» و ۱۳٪ نیز «موافق» بودند.

جامعه آماری پژوهش، آثار کارگزاران شهید جمهوری اسلامی ایران در سه قوه مجریه، قضاییه و مقننه بود که در قوای مجریه و قضاییه، از سطوح بالا تا سطح معاونان، و در قوه مقننه نیز از رئیس مجلس تا نمایندگان مجلس امتداد می‌یابد. البته گفتنی است که پژوهشگران صرفاً به اطلاعات مربوط به دیدگاه‌های بیست و دو تن از کارگزاران شهید دسترس داشته‌اند؛ از این رو، چون اطلاعات همه شهدا در دسترس نبود همه ۲۲ تن شهید، مطالعه و بررسی شدند. در میان این افراد، رئیس قوه قضاییه،

دادستان کل انقلاب، رئیس‌جمهور، هشت وزیر، پنج معاون (شامل دو معاون رئیس‌جمهور و سه معاون وزیر)، و شش نماینده مجلس بوده‌اند؛ که اسامی آنها در یادداشت‌ها ذکر شده است.^۷

۱-۲. گردآوری داده‌ها

جهت گردآوری داده‌ها از شواهد مستند، شامل وصیت‌نامه‌ها، دست‌نوشته‌ها، کتب، مقالات، متن مصاحبه‌ها و سخنرانی‌های^۸ این شهدا استفاده شده است.

۲-۲. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. تحلیل محتوا، نوعی تکنیک پژوهش است که برای توصیف عینی و منظم محتوای پیام، با هدف نهایی تفسیر داده‌ها به کار می‌رود و بر شناخت و برجسته ساختن محورهای یا خطوط اصلی متن یا متون مکتوب، و یا مجموعه‌ای از سخنرانی‌ها، وصیت‌نامه‌ها، یادداشت‌های خصوصی و نظایر آن دلالت دارد از جمله کاربردهای روش تحلیل محتوا، شناخت عقاید جمع‌کنی از انسان‌ها است (ساروخانی، ۱۳۷۸، صص ۲۸۰ و ۲۸۱ و ۱۳۸۲، ص ۲۹۱). در این پژوهش، روش تحلیل محتوا در سه مرحله به کار رفته است؛ مرحله پیش از تحلیل (گردآوری و سازماندهی داده‌ها)؛ مرحله بررسی پیام؛ و مرحله پردازش اطلاعات.

در مرحله پیش از تحلیل، کلیه آثار شهدا در مرکز پژوهش‌های بنیاد شهید جمع شد. در مرحله بررسی پیام، کلیه آثار شهدا، مطالعه و واژگان راهنمای تحلیل انتخاب شد و در ۲۰ مقوله، به شرح ذیل طبقه‌بندی گردید:

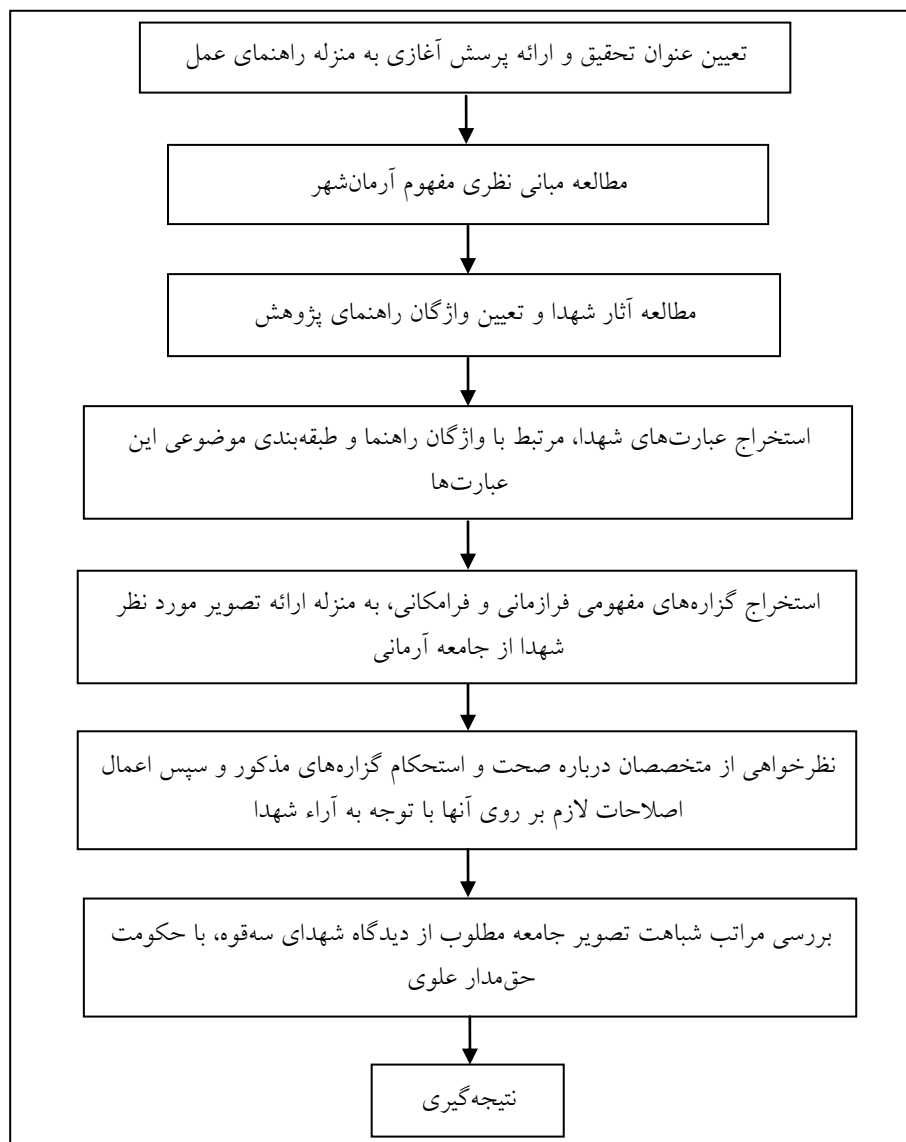
- ۱- مسئولیت‌پذیری سیاسی و شایسته‌سالاری؛ ۲- پیشرفت نظامی و تأمین امنیت سیاسی؛ ۳- مشارکت عامه مردم؛ ۴- تبعیت از رهبر؛ ۵- اتحاد و همبستگی حکومت و ملت؛ ۶- کارآمدی مدیران؛ ۷- کارآمدی نظام اداری؛ ۸- انعطاف‌پذیری و یادگیرندگی؛ ۹- فراهم کردن زمینه فعالیت‌های اقتصادی مفید و سازنده؛ ۱۰- تأمین رفاه نسبی؛ ۱۱- استقلال اقتصادی؛ ۱۲- مصرف صحیح؛ ۱۳- مسئولیت‌پذیری اجتماعی؛ ۱۴- تأمین امنیت اجتماعی؛ ۱۵- ضرورت انسان‌سازی و آموزش مردم؛ ۱۶- نفی تبعیض؛ ۱۷-

وجود ارزش‌های متعالی؛ ۱۸- احیای احکام اسلام و تعهد به اسلام در اداره کشور؛ ۱۹- رشد و تکامل؛ ۲۰- نقدپذیری و انتقاد سازنده.

سپس بر اساس واژگان مذکور، ۴۰۰ عبارت از متون استخراج شد^۹ که علاوه بر اینکه مبتنی بر مفاهیم راهنما بودند، قابلیت به تصویر درآوردن جامعه آرمانی شهدا را نیز داشتند.

در مرحله پردازش اطلاعات، جملات و عبارات (واحد‌های تحلیل) مستخرج از آثار کلیه شهدا، در مقولات مورد نظر طبقه‌بندی شد. سپس، دیدگاه‌های شهدا در هر مقوله، تحلیل شد و نهایتاً، گزاره‌های منعکس‌کننده دیدگاه‌های شهدا درباره هر مقوله استخراج شد. در مرحله بعد، این گزاره‌ها در قالب پرسش‌نامه در اختیار متخصصان قرار گرفت تا اعتبار صوری آنها بررسی شود. بعد از دریافت نظر متخصصان و جمع‌بندی آرای آنها، مختصات جامعه آرمانی کارگزاران شهید در سه عرصه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی^{۱۰} تدوین شد؛ سپس پژوهشگران در صدد برآمدند تا مراتب مشابهت گزاره‌های مستخرج از آثار کارگزاران شهید را با گزاره‌های معرف حکومت حق‌مدار علوی بررسی کنند تا مشخص شود مختصات آرمان‌شهر از منظر کارگزاران شهید به چه میزان با مقتضیات حکومت حق‌مدار علوی منطبق بوده است. بدین منظور به مختصات جامعه حق‌مدار در پژوهش‌های پیشین (پورعزت، ۱۳۸۷) استناد شد.

نمودار ۱. سیر منطقی جریان پژوهش

۳. یافته‌های پژوهش

به منظور همسو و هماهنگ ساختن آحاد جامعه در تلاش برای نیل به آینده مطلوب، باید تصاویری بصیرت‌بخش و انگیزه‌آفرین را در برابر دیدگان آنان قرار داد که هم به تحقق‌پذیر بودن آن اعتقاد داشته باشند، هم به عدالت‌محور بودن آن؛ از این رو، می‌توان رفتار حکومت علوی را به مثابه میزان و «نمونه‌اعلای» رفتار سیستم‌های اجتماعی متعهد به استقرار عدل در نظر گرفت و عملکرد آن را به مثابه میزان و شاخص ارزیابی صحت عملکرد حکومت‌های مدعی عدالت در سیر تاریخ معرفی کرد؛ لذا در این پژوهش، سؤال ذیل مد نظر قرار گرفت:

شاخص‌های آرمان‌شهر از دیدگاه کارگزاران شهید، تا چه حد با اهداف حکومت حق‌مدار علوی، مشابهت دارد؟

۳-۱. خلاصه دیدگاه‌های کارگزاران شهید در عرصه سیاست

کارگزاران شهید در عرصه سیاست بر اصولی تأکید می‌کردند که گزیده آنها در ادامه آمده است.

۳-۱-۱. دیدگاه شهدا درباره مسئولیت‌پذیری سیاسی و شایسته‌سالاری

در آثار شهدا بر ایجاد جامعه‌ای که در آن، منصب‌های سیاسی و اداری، نوعی غنیمت و موقعیت ممتاز تلقی نشود و مسئولان صرفاً در صورت داشتن توانایی، مسئولیت‌ها را واگذار کنند یا بپذیرند و بعد از پذیرفتن مسئولیت، ملزم به خدمت به کلیه اقشار جامعه، به ویژه قشر مستضعف و محروم باشند، تأکید می‌شود.

۳-۱-۱-۱. نمونه سخنان شهدا

«آنچه ما در اسلام برایمان اصالت دارد روحانیت نیست بلکه عالم‌عامل متعهد مسئول است. یکی از ویژگی‌های عالم متعهد مسئول این است که ریاست‌طلب نیست. وقتی می‌خواهد ریاست را بپذیرد مثل یک بار سنگین شاق می‌پذیرد نه مثل معشوقی که سال‌ها به آن عشق می‌ورزیده و حالا به وصال آن رسیده است. خوب دقت کنید! عالم متعهد و مسئول، اگر تکلیف شد، نه از پذیرش مسئولیت ریاست سرباز می‌زند و مقدس‌بازی و

مقدس‌مآبی درمی‌آورد و نه به دنبال ریاست می‌دود و دوز و کلک می‌چیند» (حسینی بهشتی، ۱۳۷۸ الف).

«در زمینه انتصابات، پس از بررسی‌های لازم اگر در ارگان‌هایی، انتصابات ناشایسته صورت گرفته باشد، آن را اصلاح می‌کنیم و معتقدیم که انتصابات باید با ضوابط صحیح و منطبق با انقلاب اسلامی ایران صورت بگیرد» (تندگویان، ۱۳۸۶ الف).

«قانون، هر قدر خوب و پسندیده باشد چنانچه در دست مجریان غیرمتعهد و بیگانه با اسلام قرار بگیرد هیچ‌گونه بازدهی و خیری نخواهد داشت. در صورتی می‌توان اصلاحات و بازسازی‌ها را انجام داد که مجریان صالح و درستکار در رأس کارها باشند» (نامجو، ۱۳۸۶).

و همچنین ر. ک. قندی، ۱۳۸۶ ب؛ باهنر، ۱۳۷۹؛ باهنر، ۱۳۸۰؛ رجایی، ۱۳۸۶ م؛ رجایی، ۱۳۸۶ ط؛ کلانتری، ۱۳۸۶ الف؛ عباسپور، ۱۳۸۶ ج و ۱۳۸۶ د؛ فیاض‌بخش، ۱۳۸۶ ب.

۳-۱-۱-۲. عبارت برگزیده از نهج‌البلاغه

«درستکاری پدرت، مرا در انتصاب تو بفریفت و پنداشتم که تو از روش او پیروی می‌کنی و به راه او می‌روی. ولی آن سان که به من خبر رسیده، تو فرمان‌برداری از نفس خود را فرونمی‌هلی و برای آخرت، اندوخته‌ای نمی‌نهی و با ویران ساختن آخرت می‌خواهی دنیایت را آباد سازی و به بهای بریدن از دینت به عشیره خود می‌پیوندی. اگر آنچه مرا خبر داده‌اند، درست باشد، پس اشتر قبایلهات و بند کفشت از تو بهتر توانند بود. کسانی همانند تو هیچ مرزی را استوار نتوانند داشت و لایق آن نیستند که بر رتبه و مقامشان افزوده شود یا در امانتی شریکشان سازند یا از خیانتشان در امان توان بود. این نامه من که به تو رسید، فوراً به نزد من در حرکت آی» (نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۷۱، صص ۷۸۱-۷۸۳).

و همچنین ر.ک. نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۵۳، صص ۷۱۹، ۷۲۷ و ۷۴۱؛ و نامه‌های ۶۱، ۵۳، ۴۷، صص ۷۶۱-۷۶۳، ۷۳۹-۷۴۱، ۷۰۹؛ و نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۸۳، نامه ۵۳، ص ۴۱۵.

۳-۱-۲. دیدگاه شهدا درباره پیشرفت نظامی و تأمین امنیت سیاسی
در بسیاری از آثار شهدا، بر ضرورت تقویت توان نظامی به منظور تأمین امنیت جامعه و دفع تجاوز متجاوزان تأکید می‌شود.

۳-۱-۲-۱. نمونه سخنان شهدا

خطاب به نیروهای مسلح: «با نظم، تلاش، انضباط، انسجام و یکپارچگی خود برای این ملت شهیدپرور، آن‌چنان ارتشی بسازید که دیگر، دشمن، جرئت حمله به خودش ندهد. با قدرتی که می‌آفریند آن‌چنان پوشش دفاعی و آن‌چنان بافت دفاعی‌ای به وجود بیاورید که دیگر هر خائن زورگو، فکر حمله به سرش نزند و به این مملکت تجاوز نکند، زیرا که یک ارتش ضعیف، بزرگ‌ترین و مهم‌ترین عامل و انگیزه و مشوق متجاوز برای تجاوز است، یک ارتش ضعیف، دعوت‌کننده متجاوز به تجاوز است» (فکوری، ۱۳۸۶).

«دولت تصمیم دارد همچنان مراکز تولید اسلحه در داخل را تقویت کند» (رجایی، ۱۳۸۶).

و همچنین ر. ک. منتظری، بی‌تا، ح؛ چمران، ۱۳۸۶ الف؛ و نامجو، ۱۳۸۶.

۳-۱-۲-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«لشکرها به اذن خدا، دژهای استوار رعیت‌اند و زینت والیان. دین خدا به آنها عزت یابد و راه‌ها، امن گردد و مردمان، پایدار نمی‌گردند مگر به وسیله آنان» (نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۵۳، ص ۷۲۷)؛
و همچنین ر. ک. نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه‌های ۱۷۰، ۲۷، ۱۷۱، ۳۴، صص ۴۰۳، ۸۱-۸۳، ۴۰۵، ۹۹.

۳-۱-۳. دیدگاه شهدا درباره ضرورت مشارکت عامه

در بسیاری از آثار شهدا، بر ضرورت حضور و مشارکت مردم در عرصه‌های گوناگون اجتماعی، به منظور پیشرفت و توسعه سیاسی و دوام حکومت، تأکید شده است.

۳-۱-۳-۱. نمونه سخنان شهدا

«مردم باید در صحنه باشند و اجازه ندهند که انقلاب به دست ناهلان بیفتد» (عباسپور، ۱۳۸۶ ب).
«ما معتقدیم که تکیه‌گاه اصلی دولت، شما مردم هستید» (کلاتری، ۱۳۸۶ الف).

«قدرت اجرایی فقیه، مردم هستند» (دیالمه، ۱۳۸۷ ج).

و همچنین ر. ک. باهنر، ۱۳۸۶ ج؛ رجایی، ۱۳۸۶ و؛ حسینی بهشتی، ۱۳۷۸ الف؛ تندگویان، ۱۳۸۶ الف و فیاض‌بخش، ۱۳۸۶ الف.

۳-۱-۳-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«ستون دین، انبوهی مسلمانان، و سازوبرگ در برابر دشمنان، عامه مردم هستند، پس باید گرایش تو به آنان و میل تو به سوی ایشان باشد» (نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۵۳، ص ۷۲۳).
و همچنین ر. ک. نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۵۳، ص ۷۴۱؛ و خطبه ۳۶، ص ۱۰۱.

۳-۱-۴. دیدگاه شهدا درباره تبعیت از رهبر

در بسیاری از آثار شهدا با در نظر گرفتن ضرورت هدایت جامعه در مسیر نیل به کمال و سعادت، و عبور از بحران‌ها، بر اطاعت از رهبر واجد شرایط، تأکید می‌شود.

۳-۱-۴-۱. نمونه سخنان شهدا

«در برابر ولایت امر و امامت، وظیفه مردم، اطاعت است و اطاعت و فرمان‌برداری، لازم است» (باهنر، ۱۳۸۶ ب).
«رهبری در ایران صرفاً باید در دست ولایت فقیه باشد» (رجایی، ۱۳۸۶ ه).

«امیدوارم که ملت ما، قدر رهبر عظیم انقلابی خود را بداند، و تحت رهبری او، همه توطئه‌های دشمنان اسلام و ایران را نابود کند» (چمران، ۱۳۸۶هـ).

«ما هیچ این دادستانی و این میز برایمان بت نیست، هر روزی امام، صلاح ندید، امر فرمود، ما کنار می‌رویم» (قدوسی، ۱۳۸۶هـ).
و همچنین ر. ک. رجایی، ۱۳۸۶ الف؛ دیالمه، ۱۳۸۷ ج؛ منتظری، بی‌تا، ط؛ کلانتری، ۱۳۸۶ ب؛ عضدی، ۱۳۵۷ و حمزه‌نژاد ارشاد، بی‌تا.

۳-۱-۴-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«خداوند به شما مردم شهر از جانب خاندان پیامبرتان، پاداش نیکو دهد، همان پاداش که به فرمانبران و سپاسگویان نعمتش می‌دهد. شما شنیدید و اطاعت کردید، فراخوانده شدید و پاسخ دادید» (نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۲، ص ۶۰۵).

و همچنین ر. ک. نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه‌های ۲۵، ۳۴، ۳۵، ۱۵۵، ۱۸۱، ۲۲۹، ۹۶، صص ۷۷-۷۸، ۹۷، ۹۹-۱۰۰، ۳۵۵-۳۵۷، ۴۳۵، ۵۵۱، ۲۱۳-۲۱۵؛ نامه ۱۳، ص ۶۲۱؛ و حکمت ۲۴۴، ص ۹۱۳.

۳-۱-۵. دیدگاه شهدا درباره ضرورت اتحاد و همبستگی حکومت و ملت

در بسیاری از آثار شهدا بر اتحاد حکومت و ملت در جهت سازندگی، رفع مشکلات و اعتلای کشور تأکید شده است.

۳-۱-۵-۱. نمونه سخنان شهدا

«ما معتقدیم دولت و ملت نباید به هیچ وجه فاصله‌ای بینشان باشد» (کلانتری، ۱۳۸۶ ب).

«در مورد نفت و بنزین باید نهایت صرفه‌جویی رعایت گردد، و بر ملت است که در این راه، فداکاری کند همان طور که تا کنون نیز این فداکاری انجام گرفته است» (تندگویان، ۱۳۸۶ ب).

و همچنین ر. ک. قندی، ۱۳۸۶ ب و ج؛ رجایی، ۱۳۸۶ الف و تندگویان، ۱۳۸۶ الف.

۳-۱-۵-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«در میان شما ایستاده، بانگ برداشته، یاری می‌طلبم، ندایتان می‌دهم، مگر به فریاد رسید؛ دروغا که هیچ سخنی از من نمی‌شنوید و هیچ فرمانی را به کار نمی‌بندید؛ سرانجام، پایان ناگوار کارها پدیدار خواهد شد، نپندارم که به پایمردی شما از کس انتقامی توان گرفت یا به مقصودی توان رسید» (نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۳۹، ص ۱۰۵).

و همچنین ر. ک. نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۵، ص ۵۳؛ خطبه‌های ۳۹، ۳۴، ۹۶، ۱۳۱، ۱۷۹، صص ۱۰۵، ۹۷، ۲۱۳-۲۱۵، ۳۰۳، ۴۲۵-۴۲۷.

۳-۱-۶. دیدگاه شهدا درباره کارآمدی مدیران

در بسیاری از آثار شهدا بر ضرورت وجود مدیرانی قاطع، جدی، مصمم، منظم، پرتلاش، تحول‌گرا، شجاع، حافظ بیت‌المال، دارای تفکر انسان‌مدار، حق‌گرا، آینده‌نگر، با بصیرت و اهل نظارت مستمر، تأکید شده است.

۳-۱-۶-۱. نمونه سخنان شهدا

«برای به نتیجه رسیدن یک کار، پشتکار، تلاش، پی‌گیری و هدف لازم است» (قدوسی، ۱۳۸۶ج).

«انقلاب ما با خواهش و تمنا، تداوم نمی‌یابد، موضع قوی لازم است تا به دگرگونی‌های بنیادی جامعه بپردازیم» (رجایی، ۱۳۸۶د).

«چون می‌خواهیم جامعه را اصلاح کنیم با **مِنْ** و **مِنْ** نمی‌شود، با سازشکاری و محافظه‌کاری و ترس و دست به هم مالیدن و این حرف‌ها نمی‌شود. باید خیلی قوی و مقتدر و سریع تصمیم گرفت، عمل کرد و با کمال جرئت رفت جلو» (باهنر، ۱۳۸۰).

و همچنین ر. ک. حسینی بهشتی، ۱۳۷۸الف و ب؛ حسینی بهشتی، ۱۳۸۰؛ فکوری، ۱۳۸۶؛ چمران، ۱۳۸۱الف؛ کلانتری، ۱۳۸۶الف؛ قندی، ۱۳۸۶الف؛ عباسپور، ۱۳۸۶ج؛ تندگویان، ۱۳۸۶الف؛ فیاض‌بخش، ۱۳۸۶الف؛ عضدی، ۱۳۸۶؛ دیالمه، ۱۳۸۷هـ و منتظری، بی‌تا، ح.

۳-۱-۶-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«من، مالک بن الحارث الأشر را بر شما و همه سپاهیان که در فرمان شماست امیر کردم. به سخنش گوش دهید و فرمانش برید. او را زره و سپر خود قرار دهید. زیرا مالک کسی است که نه در کار، سستی می‌کند و نه خطا و نه آنجا که باید درنگ کند، شتاب می‌ورزد و نه آنجا که باید شتاب ورزد، درنگ می‌کند» (نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۱۳، ص ۶۲۱).

و همچنین ر. ک. نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه‌های ۲۷، ۵، ۲۰، ۵۳، ۴۱، ۴۶، ۵۹، صص ۶۴۱-۶۴۳، ۶۰۹، ۶۲۹، ۷۳۵ و ۷۳۷، ۶۹۵، ۷۰۷، ۷۵۹؛ و خطبه‌های ۴، ۱۲۵، ۱۶۳، صص ۵۱، ۲۹۱، ۳۸۵.

۳-۱-۷. دیدگاه شهدا درباره کارآمدی سیستم اداری

در بسیاری از آثار شهدا بر اهمیت ایجاد جامعه‌ای برخوردار از نظام اداری کارآمد و تابع نیاز جامعه، با هدف اجرای قاطع قانون و تحقق اهداف حکومت، تأکید شده است.

۳-۱-۷-۱. نمونه سخنان شهدا

«در بسیاری از موارد، مدیران، پذیرای وضع موجود و پرسنل موجود و چه بسا، روند کاری موجود هستند و تنها اگر در مواردی تلاش بشود، در این جهت است که چرخ‌های زنگ‌زده نظام موجود را با تلاشی کم‌بازده، گردش سریع‌تر دهند. افراد مازاد و کم‌کار و بی‌کار را همچون بخشی از ادوات دستگاه اداری تحمل می‌کنند و گاهی لازم هم می‌دانند. برای خود نقشی و رسالتی غیر از گذران روزمره و هرچه معمولی‌تر و در نتیجه کم‌سروصداتر و کم‌خطرتر امور نمی‌بینند. باید یک تحول و دگرگونی بنیادی صورت گیرد» (عباسپور، ۱۳۸۶د).

و همچنین ر. ک. رجایی، ۱۳۸۶الف؛ عباسپور، ۱۳۸۶ج؛ قندی، ۱۳۸۶ب و عضدی، ۱۳۸۶.

۳-۱-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«آنچه در مدینه است نیازی به مهلت ندارد و آنچه در خارج از مدینه است چندان مهلت باید که فرمان تو به آنها رسد» (نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۱۶۳، ص ۳۸۵).

۳-۱-۸. دیدگاه شهدا درباره انعطاف‌پذیری و یادگیرندگی

در آثار شهدا، در موارد زیادی بر ضرورت درک مقتضیات و تحولات زمان و حساس بودن نسبت به تغییرات، و واکنش مناسب و اصلاح خط‌مشی‌ها و روش‌ها تأکید شده است.

۳-۱-۸-۱. نمونه سخنان شهدا

«ما برای تحقق اهداف جمهوری اسلامی، برنامه‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت داشتیم که با توجه به جنگ تحمیلی، پاره‌ای از برنامه‌ها اولویت خود را به برنامه‌های دیگر سپرد» (تندگویان، ۱۳۸۶ الف).
«میزان مالیات در رابطه با نیازمندی‌ها، قابل انعطاف است. شرایط اقتصادی و سیاسی و برنامه‌هایی که در نظر حکومت اسلامی لازم‌الاجرا می‌باشد در میزان مالیات نقش بسزایی دارد» (منتظری، بی‌تا، ز).
و همچنین ر. ک. حسینی بهشتی، ۱۳۷۸ الف؛ قندی، ۱۳۸۶ ج؛ و دیالمه، ۱۳۸۷ د.

۳-۱-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«آن کس که حوادث عبرت‌آموز روزگار را به چشم ببیند و از آن پند پذیرد، پرهیزگاریش او را از آلوده شدن به کارهای شبه‌ناک باز می‌دارد» (نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۱۶، ص ۶۱).
و همچنین ر. ک. نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه‌های ۲۰۷، ۹۲، ۴، ۱۶۳، صص ۴۹۵-۴۹۹، ۲۰۵ و ۲۰۷، ۵۱، ۳۸۵؛ و نامه‌های ۵۳، ۵۹، صص ۷۳۵ و ۷۴۹، ۷۵۹.
به طور خلاصه می‌توان گفت که جامعه آرمانی شهدا در عرصه سیاسی، جامعه‌ای است با حکومتی مقتدر، پاسخگو و شایسته‌سالار که به طور مستمر و در مسیری یادگیرنده، خط‌مشی‌ها و عملکردهای خود را متناسب با مقتضیات زمان اصلاح می‌کند و بهبود می‌بخشد. این جامعه از مدیرانی کارآمد برخوردار است که به حضور مستمر و

مشارکت کلیه مردم در اداره جامعه، اعتقاد راسخ دارند و آن را عامل دوام و بقاء و پایداری حکومت خود می‌دانند. در این جامعه، حکومت و ملت به منظور حرکت سریع‌تر در مسیر دستیابی به اهداف و ارزش‌های والای انسانی و اجتماعی، با هم متحد و هماهنگ هستند و در این راه، برای خروج از انواع بحران‌ها از رهبری واجد شرایط، اطاعت می‌کنند (نمودار ۲).

۲-۳. خلاصه دیدگاه‌های کارگزاران شهید در عرصه اقتصاد

وضعیت اقتصاد هر جامعه، آفاقی‌ترین ارزیابی‌ها را درباره میزان رعایت عدالت در آن به نمایش می‌گذارد. از این رو، بی‌عدالتی در عرصه اقتصاد، با سرعت و شدت بیشتری نمایان می‌گردد (پورعزت، ۱۳۸۷، ص ۴۶)؛ به همین دلیل، کارگزاران شهید بر ضرورت پیشرفت همراه با عدالت، تأکید می‌کردند. در ادامه به گزیده‌ای از اصول اقتصادی مد نظر شهدا، اشاره شده است.

۱-۲-۳. دیدگاه شهدا درباره ضرورت فعالیت‌های اقتصادی مفید و سازنده

در آثار شهدا بر ضرورت تنظیم سیاست‌های اقتصادی، به گونه‌ای که زمینه رانت‌ها، تبعیض‌ها و فرصت‌طلبی‌ها را از بین ببرد و همه افراد جامعه را، فعالانه و با انگیزه در امر سرمایه‌گذاری و برنامه‌های تولیدی مشارکت دهد، تأکید شده است.

۱-۱-۲-۳. نمونه سخنان شهدا

«اگر هدف ما تأمین رفاه اقتصادی مناسب باشد، بایستی آن گونه سیاست اقتصادی‌ای حاکم باشد که افراد جامعه همگی فعالانه و مشتاقانه در برنامه‌های تولیدی و توزیعی شرکت جویند» (منتظری، بی‌تا، ه).

«بهره صحیح از فرصت‌ها، حقی است برای همه افراد جامعه و جلوگیری از این فرصت، ظلم است» (قدوسی، ۱۳۸۶ ب).

و همچنین ر. ک. رجایی، ۱۳۸۶ ج؛ و قندی، ۱۳۸۶ الف.

۲-۱-۲-۳. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«پس، از احتکار، منع کن که رسول الله (ص) از آن منع کرده است، و باید که خرید و فروش به آسانی صورت گیرد و بر موازین عدل، به گونه‌ای

که در بها، نه فروشنده زیان بیند و نه بر خریدار، اجحاف شود» (نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۵۳، ص ۷۳۹).
و همچنین ر. ک. نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۵۱، ص ۷۱۵.

۲-۲-۳. دیدگاه شهدا درباره ضرورت تأمین رفاه نسبی

در آثار شهدا بر اهمیت تأمین رفاه کلیه افراد جامعه، از طریق توزیع عادلانه منابع و امکانات موجود در اختیار حکومت، تأکید شده است.

۱-۲-۲-۳. نمونه سخنان شهدا

«انسانی که در شئون جامعه، حق نظارت دارد و بایستی زندگی خود را در جهت تکامل معنوی و الهی خویش و هموعانش به کار بندد و هدف خلقت او هم در همین خلاصه می‌گردد، آری این انسان نمی‌تواند محکوم شرایط اقتصادی باشد و نیامندی‌های مادی او را از پای درآورد. تأمین و تضمین زندگی همه افراد از جمله اهداف حکومت اسلامی است» (منتظری، بی‌تا، ه).

«از پیروزی انقلاب تا کنون، روشنایی ۱۶۰۰ روستای کشور را تأمین کرده‌ایم و بر اساس برنامه‌ریزی‌هایی که شده است تا پایان سال جاری، برق ۲۰۰۰ روستای دیگر تأمین خواهد شد که روی هم‌رفته طی سال جاری این رقم به ۳۶۰۰ روستا خواهد رسید» (عباسپور، ۱۳۸۶ ج).

و همچنین ر. ک. رجایی، ۱۳۸۶ ان و ی؛ باهنر، ۱۳۸۰؛ قندی، ۱۳۸۶ اب و ج؛ کلانتری، ۱۳۸۶ الف؛ و منتظری، بی‌تا، د.

۲-۲-۲-۳. عبارت برگزیده از نهج‌البلاغه

«شایسته است که والی اگر مالی به دستش افتاد یا به نعمتی، مخصوص گردید، نسبت به افراد رعیتش، دگرگون نشود؛ بلکه نعمتی که خدا به او ارزانی می‌دارد، سبب فزونی نزدیکی او به بندگان و توجه و مهربانی‌اش به برادرانش گردد» (نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۵۰، ص ۷۱۳).

و همچنین ر. ک. نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه‌های ۵۳، ۴۷، صص ۷۳۹-۷۴۱ و ۷۳۷-۷۳۵، ۷۰۹.

۳-۲-۳. دیدگاه شهدا درباره استقلال اقتصادی

در آثار شهدا در موارد زیاد بر ضرورت تحقق جامعه‌ای مستقل و خودکفا که در آن افراد با تکیه بر توانمندی‌ها و منابع موجود، نیازهای اساسی کشور را در تمامی ابعاد برطرف نمایند تا حدی که برای تأمین آن نیازها، تحت سلطه جوامع دیگر درنیابند، تأکید شده است.

۱-۳-۲-۳. نمونه سخنان شهدا

«بهترین راه برای مقابله با محاصره اقتصادی آمریکا رسیدن به خودکفایی است» (رجایی، ۱۳۸۶م).

«اسلامی کردن مدرسه، یعنی به گونه‌ای که چنان بچه‌ها را ما مستعد و فعال و ماهر بار بیاوریم که دیگر، قطعات یدکی‌شان را از بیگانه نگیرند، دیگر، دستشان به سوی بیگانه حتی برای سوزن خیاطی و برای کوچک‌ترین ابزار زندگی دراز نباشد» (باهنر، ۱۳۸۰).

«تحریم اقتصادی در اصل یکی از موهبت‌هایی بود که به ما عرضه شد و ما در سایه این موهبت توانستیم به امکانات، قدرت، توانایی‌ها و ابتکارات خودمان متکی باشیم و این را باور داشته باشیم و باور بکنیم که باید به خود متکی باشیم نه به غیر» (فکوری، ۱۳۸۶).

و همچنین ر. ک. حسینی بهشتی ۱۳۷۸ الف؛ رجایی، ۱۳۸۶ ج؛ باهنر، ۱۳۸۶ الف؛ کلانتری، ۱۳۸۶ ب؛ و منتظری، بی‌تا، ط.

۲-۳-۲-۳. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«باید تلاش تو در آبادی زمین بیشتر از جمع‌آوری خراج باشد، زیرا خراج حاصل نشود مگر به آبادانی زمین و هر که خراج طلبد و زمین را آباد نسازد، شهرها و مردم را هلاک کرده و کارش استقامت نیابد مگر اندکی» (نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۵۳، ص ۷۳۵).

۳-۲-۴. دیدگاه شهدا درباره مصرف صحیح

در بسیاری از آثار شهدا بر اهمیت تحقق جامعه‌ای که در آن، صرفه‌جویی و استفاده صحیح از منابع و امکانات (در همه زمینه‌ها)، از ویژگی‌های مهم همه آحاد و اقشار اجتماعی محسوب شود، تأکید شده است.

۳-۲-۴-۱. نمونه سخنان شهدا

«تبدیل مرکز ستادی جمعیت بهزیستی کودکان و نوجوانان به دانشکده توان‌بخشی و در نتیجه صرفه‌جویی ماهانه ۲۵۰ هزار تومان مال‌الاجاره از جمله اقدامات مثبت سازمان بهزیستی است» (فیاض‌بخش، ۱۳۸۶ الف).
«در مورد منابع آب باید مراقب باشیم که از هر قطره آبی که یافت می‌شود، به درستی استفاده کنیم. همچنین باید با تغییر در قیمت‌ها از اسراف در مصرف انرژی جلوگیری کنیم، بدون اینکه به طبقه مستضعف لطمه‌ای وارد شود» (عباسپور، ۱۳۸۶ ب).

«یک تکه نانی که دارید دور می‌اندازید، حتی یک تکه نان می‌تواند روزی آن انسانی باشد که در بنگلادش یا اتیوپی از گرسنگی در حال مرگ است و همین نان می‌تواند زندگی‌اش را نجات دهد. اگر شما یک تکه از اینها را دور بریزید نزد خدا مسئولید و باید جواب بدهید» (کلانتری، ۱۳۸۶ الف).

«من از انسان‌های خودخواه و مصرفی، متنفرم، خودخواه نباشید دیگرخواه باشید. در کسب مال، کوشا باشید اما مال را به مصرف خود و دیگران برسانید» (عضدی، ۱۳۸۶).

و همچنین ر. ک. تندگویان، ۱۳۸۶ ب و منتظری، بی‌تا، هـ.

۳-۲-۴-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«از زیاده‌روی بپرهیز و میانه‌روی، پیشه کن. امروز به فکر فردایت باش. از مال به قدر نیازت نگهدار و آنچه افزون آید، پیشاپیش برای روزی که بدان نیازمند گردی روانه دار» (نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۲۱، ص ۶۳۱).

و همچنین ر. ک. نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۳، ص ۶۰۵؛ و حکمت ۳۲، ۵۴، ۲۲۰، ۲۲۱، ۳۶۳، ۳۸۹، ۴۶۷، صص ۸۱۱، ۸۲۱، ۹۰۳، ۹۰۳، ۹۸۳، ۹۹۷، ۱۰۳۵. همان‌طور که ملاحظه می‌شود در عرصه اقتصاد، مسئولان موظف‌اند به منظور تحقق جامعه آرمانی مد نظر شهدا، شرایط لازم را برای فعالیتهای اقتصادی سالم، سازنده و مولد فراهم نمایند و با به‌کارگیری توانمندی‌های موجود در افراد و همچنین، منابع و امکانات در اختیار حکومت، در جهت رسیدن به خودکفایی و رفع نیازهای اساسی جامعه، نهایت تلاش را بنمایند. همچنین، حکومت موظف است تا رفاه را در حد نیاز برای همه افراد جامعه فراهم نماید تا فقر مستمر، فرصت‌های برابر را از بین نبرد و استعداد‌های افراد را ضایع نکند؛ و هر کس متناسب با استعداد و شایستگی خود رشد کند. گفتنی است که مردم این جامعه، صرفه‌جویی و استفاده صحیح را به مثابه اصلی اساسی در زندگی، مد نظر قرار می‌دهند و آن را رعایت می‌کنند (نمودار ۲).

۳-۳. خلاصه دیدگاه‌های کارگزاران شهید در عرصه اجتماعی-فرهنگی

عرصه اجتماعی-فرهنگی، یکی از مهم‌ترین عرصه‌های جامعه محسوب می‌شود و معمولاً اصلاح آن به اصلاح سایر ارکان جامعه می‌انجامد. در ادامه به گزیده‌ای از اصول مطرح‌شده در این زمینه اشاره می‌نماییم.

۳-۳-۱. دیدگاه شهدا درباره مسئولیت‌پذیری اجتماعی

در بسیاری از آثار شهدا بر اهمیت تحقق جامعه‌ای برخوردار از افراد مسئولیت‌پذیر نسبت به یکدیگر (به ویژه بر اساس اصل امر به معروف و نهی از منکر) تأکید شده است.

۳-۳-۱-۱. نمونه سخنان شهدا

«هر یک از ما به حکم وظیفه شرعی می‌بایست امر به معروف و نهی از منکر کنیم و پلیس غیررسمی یکدیگر باشیم» (عضدی، ۱۳۸۶).

«امر به معروف و نهی از منکر، راه و روش انبیاست. روش نیکان و شایستگان و صلح است. واجبی بس بزرگ است که واجبات دیگر به برکت آن، انجام‌شدنی است. امنیت راه‌ها، رو به راه بودن و حلال بودن کسب و کارها در پرتو آن به دست می‌آید؛ ستم‌ها و تجاوزها در پرتو آن برطرف

می‌شود؛ حقوق ازدست‌رفته در پرتو آن به صاحبانشان بازمی‌گردد؛ آبادی و عمران زمین در پرتو آن به دست می‌آید؛ انتقام از دشمنان در پرتو آن گرفته می‌شود؛ کار اجتماع، امر اجتماع و زمامداری اجتماع در پرتو آن سراسر می‌شود» (حسینی بهشتی، ۱۳۷۹).

«هر زن و مرد مؤمن از هر دسته اجتماع و هر قشر و طبقه‌ای که باشند، زن و مرد نسبت به یکدیگر سرپرستاند و بایستی امر به معروف و نهی از منکر کنند» (منتظری، بی‌تا، الف).

و همچنین ر. ک. سلیمی جهرمی، ۱۳۸۶ الف؛ دهقان، بی‌تا؛ فیاض‌بخش، ۱۳۸۶ الف؛ عباسپور، ۱۳۸۶ ب؛ چمران، ۱۳۸۶ د؛ رجایی، ۱۳۸۶ و؛ حمزه‌نژاد ارشاد، بی‌تا.

۲-۱-۳-۳. عبارت برگزیده از نهج‌البلاغه

«خود، مرتکب کارهای ناپسند مشوید و دیگران را از ارتکاب آن بازدارید. زیرا شما مأمور شده‌اید که نخست خود از منکر پرهیزید و سپس، دیگران را از ارتکاب آن نهی کنید» (نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۱۰۴، ص ۲۳۳).

و همچنین ر. ک. نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه‌های ۲۳۴، ۲۰۷، ۱۵۵، صص ۵۸۷، ۴۹۷، ۳۵۷؛ و حکمت‌های ۳۶۵، ۳۶۶، صص ۹۸۵، ۹۸۵.

۲-۳-۳. دیدگاه شهید درباره تأمین امنیت اجتماعی

در بسیاری از آثار شهید، درباره بر جلوگیری از ایجاد و توسعه انحرافات اخلاقی، با تدوین و اجرای مستمر برنامه‌های آموزشی و فرهنگی، تأکید شده است.

۱-۲-۳-۳. نمونه سخنان شهید

«تصمیم به تأسیس ستادی برای مبارزه و پیشگیری از فحشا گرفته‌ایم. این ستاد در سازمان بهزیستی کشور تشکیل شده است و ما با وزارت‌خانه‌ها، ادارات، مؤسسات و نهادهایی که در این زمینه‌ها تجاربی دارند همکاری می‌نماییم» (فیاض‌بخش، ۱۳۸۶ الف).

«باید عفت اخلاقی جامعه مسلمان و امنیت اجتماعی اش هر دو تأمین باشد. در این زمینه، اتفاقاً، نقش حکومت خیلی قوی است، باید طوری باشد که واقعاً یک زن اگر نیمه شب از خیابان خلوت و تنها عبور می کند امنیت داشته باشد» (حسینی بهشتی، ۱۳۷۸ ب).
و همچنین ر. ک. قدوسی، ۱۳۸۶ الف و ه قندی، ۱۳۸۶؛ دیالمه، ۱۳۸۷ الف؛ و عضدی، ۱۳۸۶.

۳-۲-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«بدانید که خدا مرا به جنگ با سرکشان و پیمان شکنان و کسانی که در زمین فساد می کنند، فرمان داده است» (نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۲۳۴، ص ۵۸۷).

۳-۳-۳. دیدگاه شهدا درباره ضرورت انسان سازی و آموزش مردم

در میان آثار شهدا در موارد زیادی بر ضرورت انسان سازی و وجود نظام آموزشی مناسب و پویا، به منظور پرورش استعدادها و ساختن انسان های آگاه، متعهد، مسئول و بصیر تأکید شده است.

۳-۳-۳.۱. نمونه سخنان شهدا

«سعی کنید آدم بسازید و آدم تربیت کنید که تشکیلات به فرد متکی نباشد؛ در تشکیلات به جای فرد، سیستم باید کار کند، سعی کنید نیروهایی را که احتیاج دارید بسازید و سیستمی بسازید که اگر یک نفر نبود، دیگری به جای او بتواند خدمت کند» (فیاض بخش، ۱۳۸۶ ج).
«دانشگاه ها و نظام دانشگاهی باید انسان بسازد، انسان آگاه، بصیر، متعهد و متقی (باهر، ۱۳۸۶ الف).

و همچنین ر. ک. حسینی بهشتی، ۱۳۷۸ ب؛ رجایی، ۱۳۸۶ ک؛ عباسپور، ۱۳۸۶ الف؛ حمزه نژاد ارشاد، بی تا؛ عضدی، ۱۳۵۷؛ و منتظری، بی تا، ط.

۳-۳-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«ای مردم، مرا بر شما حقی است و شما را بر من، حقی است. حقی که شما بر گردن من دارید، اندرز دادن و نیک‌خواهی شماست ... و تعلیم دادن شماست تا جاهل نمانید و ادب آموختن به شماست تا بیاموزید» (نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۳۴، ص ۹۹).

و همچنین ر. ک. نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه‌های ۵۴، ۱۲۵، ۱۵۰، ۸۷، ۱۵۱، ۱۲۳، ۲۹۱، ۳۳۷-۳۳۹، ۱۷۷، ۳۴۱-۳۴۳.

۳-۳-۴. دیدگاه شهید درباره نفی تبعیض

در میان آثار شهید، بر ضرورت تحقق جامعه‌ای که همه افراد آن در برابر قانون، یکسان باشند و تفاوت در سطوح قدرت و مکتب، طبقه اجتماعی، نژاد و نظایر آن به هیچ وجه نتواند دستمایه برتری‌جویی عده‌ای بر عده دیگر باشد و حقوق برابر افراد جامعه را خدشه‌دار سازد، تأکید شده است.

۳-۳-۱. نمونه سخنان شهید

«پروردگارا کمکم کن تا ناحقی را حق و حقی را ناحق نکنم» (سلیمی جهرمی، ۱۳۸۶ الف).

«گزارش می‌رسد، برای انجام بعضی کارهای شخصی یا گروهی، سفارشات از برخی مسئولین یا مقامات به افراد مختلف به عمل می‌آید، مجدداً یادآور می‌شوم انجام کلیه کارها برای عموم کارمندان و مراجعین باید یکسان باشد، در غیر این صورت متخلفین شدیداً مسئول خواهند بود» (کلانتری، ۱۳۸۶ الف).

و همچنین ر. ک. حسینی بهشتی، ۱۳۷۸ الف؛ قدوسی، ۱۳۸۶ اب؛ قندی، ۱۳۸۶ الف؛ عباسپور، ۱۳۸۶ اب و منتظری، بی تا، ج.

۳-۳-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«پس همت خود را از پرداختن به نیازهایشان دریغ مدار و به تکبر بر آنان چهره دژم منمای و کارهای کسانی را که به تو دست نتوانند یافت، خود، تفقد و بازجست نمای. اینان مردمی هستند که در نظر دیگران بی-

مقدارند و مورد تحقیر رجال حکومت؛ کسانی از امینان خود را که خدای ترس و فروتن باشند، برای نگریستن در کارهایشان برگمار تا نیازهایشان را به تو گزارش کنند. با مردم چنان باش که در روز حساب که خدا را دیدار می‌کنی، عذرت پذیرفته آید که گروه ناتوانان و بینوایان به عدالت تو نیازمند- تر از دیگران‌اند و چنان باش که برای یک‌یک آنان در پیشگاه خداوندی، در ادای حق ایشان، عذری توانی داشت» (نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۵۳، ص ۷۴۱).

و همچنین ر. ک. نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، نامه ۵۳، ص ۷۲۱ و ۷۲۳ و ۷۴۵؛ و خطبه ۲۰۷، ص ۴۹۹.

۳-۳-۵. دیدگاه شهدا درباره ارزش‌های متعالی و شهادت‌طلبی

در آثار شهدا بر ضرورت تقویت روند رشد آحاد جامعه و ارزش‌های متعالی آن تأکید شده است تا جامعه‌ای ایجاد شود که احیاگر ارزش‌های متعالی در جهت توسعه اخلاق حق‌گرایی، استضعاف‌ستیزی و پرهیز از استکبار، و نیز دارای آمادگی برای ایثار، فداکاری، مبارزه و شهادت‌طلبی در راه تحقق حکم قرآن و آرمان‌های انسانی اسلام باشد.

۳-۳-۵-۱. نمونه سخنان شهدا

«ای خدای بزرگ با اتکا به ایمان به تو و با توکل و رضای کامل به فرمانت و به خاطر رسالت بزرگی که بر دوش ما گذاشته‌ای، من گستاخانه و عاشقانه با شمشیر شهادت، سینه ظلم و کفر را می‌درم، و با اتکا به ایمان به تو در مقابل همه عالم می‌ایستم و با اراده آهنین، جبر زمان را به خاک می‌سایم» (چمران، ۱۳۸۶ ج).

«در هر لحظه، خدا را فراموش نکنید و به یاد خدا باشید، خانه اصلی در جهان دیگر است» (صادقی، بی‌تا).

«از خدای بزرگ مسئلت می‌نمایم که مرا با آمرزش و درجه شهادت از دنیا ببرد» (دهقان، بی‌تا).

«شهادت، فیض عظیمی است که نصیب هر کسی نمی‌شود» (قندی، ۱۳۸۶هـ).

«مرگ با افتخار به از زندگی ننگین» (سلیمی جهرمی، ۱۳۸۶ب).
«فعالیت در جمهوری اسلامی باید بر مبنای رضای خداوند باشد. پست و مقام، مهم نیست» (کلانتری، ۱۳۸۶الف).
و همچنین ر. ک. چمران، ۱۳۸۶ب؛ فکوری، ۱۳۸۶؛ منتظری، بی‌تا، ب؛ رجایی، ۱۳۸۶ز؛ باهنر، ۱۳۷۹؛ قدوسی، ۱۳۸۶الف؛ و حسینی بهشتی، ۱۳۷۸الف.

۳-۵-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«همانا گرامی‌ترین مرگ‌ها کشته شدن در راه خداست. سوگند به آن کس که جان پسر ابوطالب در دست اوست، هزار ضربت شمشیر بر من آسان‌تر از مرگ در بستر استراحت، در مخالفت با خداست» (نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۱۲۳، ص ۱۶۵).
و همچنین ر. ک. نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۹۰، ص ۱۰۹؛ خطبه ۱۵۷، ص ۲۵۳ و خطبه ۱۵۷، ص ۲۰۹.

۳-۳-۶. دیدگاه شهدا درباره احیاء احکام اسلام و تعهد به آنها در اداره کشور

در میان آثار شهدا در موارد زیادی مشاهده شده که بر ضرورت توسعه جامعه‌ای برپادارنده احکام و قوانین اسلامی و متعهد به پیاده کردن اصول اعتقادی آن، بر اساس قانون اساسی تأکید شده است. جامعه‌ای که در آن اصول اخلاقی و اجتماعی اسلام مافوق همه چیز در نظر گرفته می‌شود.

۳-۶-۱. نمونه سخنان شهدا

«طبق حکم الهی و قانون متقن و محکم و مستحکم اسلامی، رفتار بنمایند» (قاسمی، بی‌تا).
«درجه محبت و درجه دوست داشتن خدا به وسیله میزان اطاعت از امر الهی تعیین می‌شود» (دیالمه، ۱۳۸۷و).

«می‌خواهم رسالت بزرگ اسلامی، تحقق یابد، و این تحقق بزرگ‌ترین پاداشی است که مرا خوشحال می‌کند، راستی که چه پاداشی بزرگ‌تر از پیروزی رسالت محمدی (ص)» (چمران، ۱۳۸۱الف).

«اسلام را باید مافوق همه چیز بدانیم و به اسلام عشق بورزیم. هرچه داریم از اسلام داریم و هرچه که نیز در آینده خواهیم داشت» (فکوری، ۱۳۸۶).

«معیار و محور اصلی انقلاب ما، اسلام است» (منتظری، بی‌تا، ط).

«پشتوانه جمهوری اسلامی و قانون اساسی، اسلام است» (باهنر، ۱۳۸۶ب).

«ما برای اسلام و حکومت عدل اسلامی انقلاب کردیم» (رجایی، ۱۳۸۶ب).

و همچنین ر. ک. قدوسی، ۱۳۸۶هـ؛ حمزه‌نژاد ارشاد، بی‌تا؛ تفویض زواره، بی‌تا؛ و دهقان، بی‌تا.

۳-۶-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«و این اسلام، دین خداست، که آن را برای خود برگزید و به نظر عنایت خویش در آن نگریست و پرورش داد. بهترین آفریدگان خود را برای تبلیغ آن اختیار کرد و ستون‌های آن را بر بنیاد دوستی خود برپای داشت ... پایه‌هایش را محکم ساخت تا ارکان گمراهی فرو ریزد. تشنه‌کامان را از آبگیرهای آن سیراب نمود و آبگیرها را برای بردارندگان آب پر ساخت ... اسلام را ستون‌هایی است که خدا، پایه‌هایشان را بر بنیان حقیقت استوار ساخته. چشمه‌هایی است با جوشش فراوان و چراغ‌هایی است با پرتوی تابان و نشانه‌هایی است که مسافران‌شان بدان راه جویند و علامت‌هایی است برای گم‌گشتگان در راه‌ها و آبشخوری است که هر که بدان درآید، سیراب شود. خداوند، نهایت خشنودی و بلندترین نقطه ستون‌های ادیان خود را در آن قرار داد؛ و عالی‌ترین درجه اطاعت از خود را در پیروی آن نهاد. دین اسلام در نزد خدا دینی است با ارکانی استوار و بنیانی رفیع و برهانی روشن

و چراغی تابان و قدرتی پیروزمند و نشانه‌هایی بلند، که کس را یارای خلاف آن نیست. پس بزرگش دارید و پیروی‌اش کنید و حقش را ادا نمایید و در موضع عز خود جایش دهید» (نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۱۸۹، صص ۴۶۱-۴۶۳).

و همچنین ر. ک. نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه‌های ۱۰۵، ۱۳۱، ۱۶۰، صص ۲۳۵، ۳۰۳، ۳۷۵؛ و حکمت ۳۶۳، ص ۹۸۳.

۳-۳-۷. دیدگاه شهدا درباره رشد و تکامل

در بسیاری از آثار شهدا بر ضرورت حرکت مستمر در مسیر پیشرفت و تکامل، به منظور تحقق آرمان‌های انسانی اسلام تأکید شده است.

۳-۳-۱. نمونه سخنان شهدا

«در عرفان شیعی، حد نهایت ارتقاء بشری، رسیدن به درجه لقاءالله است» (دیالمه، ۱۳۸۷و).

«نظام جدید سیاسی و اقتصادی و فرهنگی ایران باید نظامی باشد که محیط اجتماعی آینده را برای تکامل و رشد و حرکت انسان به سوی الی‌الله آماده سازد؛ آن هم با تدبیر و همت و تلاش خود این انسان» (حسینی بهشتی، ۱۳۷۸الف).

و همچنین ر. ک. باهنر، ۱۳۷۹؛ فکوری، ۱۳۸۶؛ دیالمه، ۱۳۸۷ب و منتظری، بی‌تا،

و.

۳-۳-۲. عبارت برگزیده از نهج‌البلاغه

«دنیا برای رسیدن به آخرت آفریده شد، نه برای رسیدن به خود» (نهج-

البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۸۳، حکمت ۴۶۳، ص ۵۲۹).

و همچنین ر. ک. نهج‌البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۸۳، خطبه ۱۱۳، ص ۱۵۳؛ خطبه

۲۸، ص ۵۳ و خطبه ۶۳، ص ۷۹.

۳-۳-۸. دیدگاه شهدا درباره نقدپذیری و انتقاد سازنده

در بسیاری از آثار شهدا درباره ضرورت رفع نقایص و اصلاح عملکرد، بر اساس انتقادهای منصفانه و صریح عامه مردم از مسئولان جامعه تأکید شده است.

۳-۳-۸-۱. نمونه سخنان شهدا

«هیچ گاه در صدد این نیستم که بخواهم هر اشکالی را از دادستانی و دادگاه‌های انقلاب رفع کنم و بگویم دادگاه‌های انقلاب و دادستانی هیچ گونه انتقادی ندارند، هرگز این طور نیست، بدیهی است که انتقادهای سازنده لازم است چرا که تا انتقاد نباشد، هیچ مجتمع و هیچ بنیادی، نقایصش برطرف نمی‌شود» (قدوسی، ۱۳۸۶، د).

«البته انتقاد هم باید کرد، اما انتقاد سازنده، نه انتقاد تخریب‌کننده‌ای که هرج و مرج را بیشتر کند و جامعه را، و وحدت را از بین ببرد و بعد هم چهره انقلابی به خودش بگیرد» (باهنر، ۱۳۸۰).

و همچنین ر. ک. رجایی، ۱۳۸۶، ح.

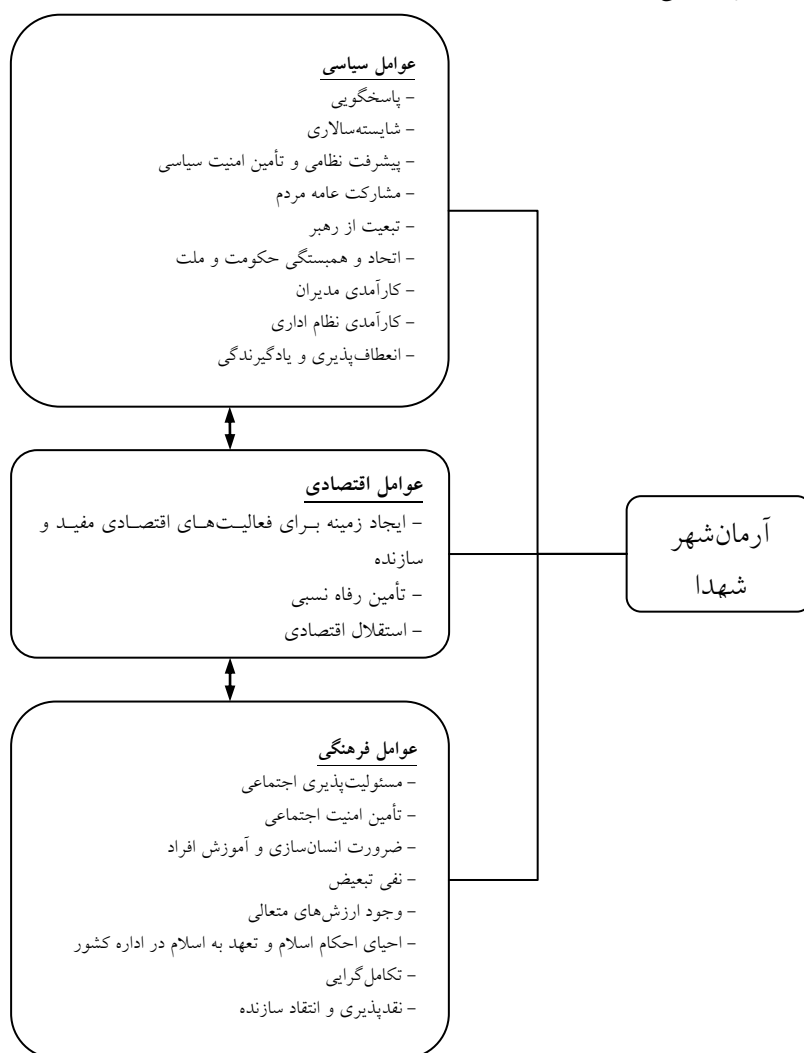
۳-۳-۸-۲. عبارت برگزیده از نهج البلاغه

«شما یاران حق و برادران دینی هستید ... پس مرا به نیک‌خواهی و اندرزهای خود یاری دهید. اندرزهایی عاری از هر نابه‌کاری و در امان از هر ریب و ریا» (نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۷۹، خطبه ۱۱۷، ص ۲۷۵).

و همچنین ر. ک. نهج البلاغه امام علی (ع)، ۱۳۸۳، خطبه ۲۰۷، ص ۴۹۹؛ نامه ۵۳، ص ۷۳۳؛ و حکمت‌های ۱۵۲، ۵۱، ۱۶۴، صص ۸۷۵، ۸۱۹، ۸۷۹.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، مسئولان موظف‌اند به منظور تحقق چشم‌انداز فرهنگی مد نظر شهدا، با آموزش افراد و افزایش آگاهی و بصیرت آنها، زمینه لازم را برای تحقق جامعه مطلوب و آرمانی فراهم نمایند. جامعه‌ای که بقای آن در گرو استمرار و تقویت فرهنگ حق‌طلبی و ظلم‌ستیزی در میان مردم است؛ جامعه‌ای فاقد طبقات ممتاز و برگزیده که در آن همه مردم از احترام و حرمت مساوی برخوردارند و در برابر قانون یکسان‌اند. در این جامعه، کلیه افراد موظف‌اند که منابع ملی را به گونه‌ای مصرف نمایند که حقوق همه افراد رعایت شود و به منافع نسل‌های بعدی نیز آسیب

نرسد. جامعه آرمانی بر تحقق امنیت اجتماعی و پیشگیری از توسعه و ترویج انحرافات اخلاقی تأکید می‌نماید؛ در این جامعه، حکومت موظف است تا مسیر تکامل همه افراد جامعه را هموار نماید. شایان توجه است که یکی از سرمایه‌های اصلی چنین جامعه‌ای، نقدپذیری مسئولان آن در برابر انتقادهای صریح و سازنده‌ای است که منجر به اصلاح و بهبود عملکردها می‌شود (نمودار ۲).

نمودار ۲. عمده‌ترین مختصات آرمان‌شهر شهدا

بر اساس یافته‌های پژوهش، می‌توان پی برد که تصویر آینده مطلوب در اندیشه کارگزاران شهید، معرف نمونه‌ای اعلی و طرحی تحقق‌پذیر برای جامعه بشری است، نه آرمان‌شهری ذهنی و دست‌نیافتنی؛ آنان در مسیر حرکت از وضع موجود به سوی آینده مطلوب، راه و مقصد روشنی را مبتنی بر آموزه‌های اسلام داشتند و برای نیل به جامعه کمال مطلوب، حرکتی تحول‌آفرین را در امتداد جامعه مطلوب علوی آغاز کرده بودند.

۴. نتیجه تحقیق

جوهر سخنان هر فرد، بر طرح‌ها و اندیشه‌هایی که در ذهن دارد، دلالت می‌کند؛ از این رو، برای دستیابی به مختصات «اهداف و طرح‌های مطلوب نقش‌بسته در ساختار اندیشه هر شخص»، می‌توان به سخنان و نوشته‌های او مراجعه کرد (پورعزت، ۱۳۸۷، ص ۳۰). در این پژوهش، با تحلیل محتوای آثار کارگزاران شهید انقلاب اسلامی در قوای سه‌گانه، سعی شد تا درباره ساختار و محتوای اندیشه آنان درباره مختصات جامعه آرمانی، کاوش شود. سپس مشابهت این مختصات با جامعه مطلوب از دیدگاه امام علی (ع) بررسی شد. اصل اساسی برای محک‌زنی هر چیز، وجود شاخصی از همان جنس به مثابه نمونه برتر یا اعلی است؛ به طوری که بتوان مختصات آن را به مثابه شاخص وضع مطلوب، مبنای مطالعه نمونه‌های موجود قرار داد؛ لذا در این پژوهش، از نهج‌البلاغه به مثابه مبنایی برای ارزیابی دیدگاه‌های کارگزاران شهید درباره ویژگی‌های مطلوب جامعه آینده، استفاده شد.

بعد از طی مراحل مذکور، با توجه به نتایج، ملاحظه شد که جامعه‌ای که کارگزاران شهید در صدد دستیابی به آن بودند، تا حد زیادی شبیه جامعه‌ای در امتداد خواست و تلاش نبی مکرم اسلام (ص) و ائمه هدی (ع) بوده است؛ جامعه‌ای با مختصات حق‌مدار که می‌توان شاخص‌های آن را به منزله چشم‌انداز و نقشه راه، برای کل حکومت و زیرمجموعه‌های گوناگون آن مد نظر قرار داد.

در مجموع در این پژوهش تلاش شد تا با بهره‌گیری از آثار شهدا و متن نهج‌البلاغه، شاخص‌هایی در سه عرصه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی مد نظر قرار گیرد تا حکمرانان آینده، با بهره‌گیری از این شاخص‌ها بتوانند با انتخاب راه صحیح، سریع و صریح، در جهت تحقق اهداف و آرمان‌های اصیل جامعه حرکت کنند. از این رو، این

آثار را می‌توان به مثابه منبعی برای هدایت انسان‌های طالب حقیقت و حرکت به سوی کمال مطلوب، در نظر گرفت و به منزله اسنادی ارزشمند و غنی و سرشار از معارف و حقایق، در رهیابی مطمئن به سوی آینده مد نظر قرار داد.

شهدا در راه رسیدن به جامعه مطلوب، حرکتی را آغاز کردند که باید برای وصول به مقصد، به درستی شناخته شود. جا دارد که یافته‌های حاصل از این پژوهش در پژوهش‌های بعدی با استفاده از روش داده‌بنیاد تکمیل و اصلاح شود. شاید در استمرار این راه به سوی آینده، حقایق بیشتری از گفتار و کردار شهدا آشکار گردد و حقیقت منطق شهید در امر حکمرانی برملا گردد.

یادداشت‌ها

1. Erin Mckenna
2. The Task of Utopia
3. end-state utopia
4. anarchist utopia
5. process utopia
6. www.answers.com, retrieved: 2008/07/10

۷. شهادی که آثار آنان، مطالعه و بررسی شد عبارتند از: شهید دکتر سیدمحمد حسینی بهشتی (رئیس قوه قضاییه)، شهید آیت‌الله علی قدوسی (دادستان کل انقلاب)، شهید محمدعلی رجایی (رئیس‌جمهور)، شهید دکتر محمدجواد باهنر (نخست‌وزیر)، شهید دکتر مصطفی چمران (وزیر دفاع)، شهید موسی نامجو (وزیر دفاع)، شهید دکتر جواد فکوری (وزیر دفاع و فرمانده کل نیروهای مسلح)، شهید محمدجواد تندگویان (وزیر نفت)، شهید موسی کلانتری (وزیر راه و ترابری)، شهید دکتر حسن عباسپور (وزیر نیرو)، شهید دکتر محمود قندی (وزیر پست و تلگراف)، شهید دکتر محمدعلی فیاض‌بخش (رئیس سازمان بهزیستی)، شهید علی‌اکبر سلیمی جهرمی (رئیس سازمان امور اداری و استخدامی کشور)، شهید حسن عضدی (معاون وزارت فرهنگ و آموزش عالی، و رئیس سازمان‌های امور دانشجویان و سنجش آموزش کشور)، شهید جهان‌بخش حمزه‌نژاد ارشاد (معاون آموزش سازمان بهزیستی)، شهید محمود تفویض زواره (معاون وزیر راه و ترابری)، شهید دکتر عبدالحمید دیالمه (عضو هیئت رئیسه مجلس)، شهید محمد منتظری (نماینده مجلس)، شهید علی‌اکبر دهقان (نماینده مجلس)، شهید قاسم صادقی (نماینده مجلس)، شهید عبدالوهاب قاسمی (نماینده مجلس).

۸. یادآوری می‌شود که در این مقاله به طور عمده به بیانات و نوشته‌های شهدا پرداخته شده است. پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران بعدی به سیره رفتاری شهدای گران‌قدر به طور ویژه‌ای بذل توجه نمایند و عملکردهای مدیریتی آنان را مورد مذاقه قرار دهند.
۹. در این مقاله از بین ۴۰۰ عبارت استخراج شده، به دلیل محدودیت صفحات، فقط به گزیده‌ای از این عبارات اشاره شده است. برای مطالعه بیشتر ر. ک. علی‌دادی، ۱۳۸۸.
۱۰. بر اساس دیدگاه چرتون (Churton, 2000, p. 130)، می‌توان تحلیل جامعه را در سه عرصه اقتصاد، فرهنگ و سیاست مطالعه کرد. هر چند گاهی این سه عرصه با تعبیری چون عرصه‌های اقتصادی و مالی، سیاسی و امنیتی، و اجتماعی و فرهنگی متمایز می‌گردد. به هر حال، در مدل تحلیلی پژوهشگران عرصه اجتماعی، ناظر بر هر سه عرصه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است.

کتاب‌نامه

- نهج‌البلاغه امام علی (ع) (۱۳۷۹)، گردآوری سید رضی، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران: بنیاد نهج‌البلاغه و دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- نهج‌البلاغه امام علی (ع) (۱۳۸۳)، گردآوری سید رضی، ترجمه محمد دشتی، قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع)، انتشارات آل علی (ع)، چاپ هفتم.
- اصیل، حجت‌الله (۱۳۷۱)، آرمان‌شهر در اندیشه ایرانی، تهران: نی.
- ایکاف، راسل؛ مگیدسون، جیسون و ادیسون، هربرت (۱۳۸۶)، طراحی آرمانی، خلق آینده سازمان، ترجمه مسعود سلطانی، تهران: گروه پژوهشی صنعتی آریانا.
- باهنر، محمدجواد (۱۳۷۹)، انسان و خودسازی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، موجود در نرم‌افزار شهید باهنر، تهران: شاهد.
- همو (۱۳۸۰)، دیدگاه‌های مدیریتی و سیره عملی شهید دکتر محمدجواد باهنر، جمع‌آوری دکتر مهدی ابراهیمی‌نژاد، بی‌جا: ستاد کنگره بزرگداشت شهید حجت‌الاسلام دکتر محمدجواد باهنر، موجود در نرم‌افزار شهید باهنر، تهران: شاهد.
- همو (۱۳۸۶ الف)، «سخنرانی در سالگرد شهید مطهری»، نرم‌افزار شهید باهنر، تهران: شاهد. (فایل صوتی).
- همو (۱۳۸۶ ب)، «سخنرانی در مورد قانون اساسی»، نرم‌افزار شهید باهنر، تهران: شاهد. (فایل صوتی).

همو (۱۳۸۶ج)، «سخنرانی در مورد مسائل روز»، نرم‌افزار شهید باهنر، تهران: شاهد. (فایل صوتی).

پاپلی یزدی، محمدحسن و رجبی سناجردی، حسین (۱۳۸۲)، نظریه‌های شهر و پیرامون، تهران: سمت.

پورعزت، علی‌اصغر (۱۳۸۷)، مختصات حکومت حق‌مدار؛ در پرتو نهج‌البلاغه، تهران: علمی و فرهنگی.

تفویض زواره، محمود (بی‌تا)، وصیت‌نامه، بی‌جا: معاونت پژوهشی بنیاد شهید. تندگویان، محمدجواد (۱۳۸۶الف)، «مصاحبه در مورد سیاست‌های نفتی»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶ب)، «نخستین مصاحبه مطبوعاتی»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد. چمران، مصطفی (۱۳۸۱الف)، بینش و نیایش، بی‌جا: دفتر نشر انقلاب اسلامی، موجود در نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶الف)، «یادداشت در مورد اسلام راستین»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد. همو (۱۳۸۶ب)، «یادداشت در مورد انفجار لبنان»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد. همو (۱۳۸۶ج)، «یادداشت در مورد راه حسین (ع)»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد. همو (۱۳۸۶د)، «یادداشت در مورد کردستان»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد. همو (۱۳۸۶هـ)، «یادداشتی با عنوان «پیامی از پاوه به ملت ایران»»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۷۸الف)، مبانی نظری قانون اساسی. تهران: بقیعه: موجود در نرم‌افزار شهید آیت‌الله دکتر سیدمحمد حسینی بهشتی، تهران: شاهد.

همو (۱۳۷۸ب)، حج در قرآن، بی‌جا: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، موجود در نرم‌افزار شهید آیت‌الله دکتر سیدمحمد حسینی بهشتی، تهران: شاهد.

همو (۱۳۷۹)، بایدها و نبایدها، تهران: بقیعه، موجود در نرم‌افزار شهید آیت‌الله دکتر سیدمحمد حسینی بهشتی، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۰)، نقش آزادی در تربیت کودکان، تهران: بقیعه، موجود در نرم‌افزار شهید آیت‌الله دکتر سیدمحمد حسینی بهشتی، تهران: شاهد.

حمزه‌نژاد ارشاد، جهان‌بخش (بی‌تا)، وصیت‌نامه، بی‌جا: معاونت پژوهشی بنیاد شهید.

دهقان، علی‌اکبر (بی‌تا)، وصیت‌نامه، بی‌جا: معاونت پژوهشی بنیاد شهید.

دیالمه، عبدالحمید (۱۳۸۷ الف)، «سخنرانی در شب رحلت حضرت فاطمه (س)». نرم/فزار شهید دیالمه، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۷ ب)، «سخنرانی در مورد انتظار»، نرم/فزار شهید دیالمه، تهران: شاهد.
همو (۱۳۸۷ ج)، «سخنرانی با عنوان «امام در عینیت جامعه»»، نرم/فزار شهید دیالمه، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۷ د)، «سخنرانی در مورد امام سجاد (ع)، حماسه عبادت»، نرم/فزار شهید دیالمه، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۷ هـ)، «سخنرانی با عنوان «انسان در قالب زمان»»، نرم/فزار شهید دیالمه، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۷ و)، «سخنرانی در مورد حق انسان»، نرم/فزار شهید دیالمه، تهران: شاهد.
رجایی، محمدعلی (۱۳۸۶ الف)، «سخنرانی در مورد نظام اسلامی»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶ ب)، «سخنرانی در مورد اسلام»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.
همو (۱۳۸۶ ج)، «سخنرانی در سمینار انجمن علمی کارخانجات»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶ د)، «سخنرانی در سمینار جهاد سازندگی»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.
همو (۱۳۸۶ هـ)، «سخنرانی در مسجد جامع کرج»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.
همو (۱۳۸۶ و)، «سخنرانی در مورد جانبازان»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.
همو (۱۳۸۶ ز)، «سخنرانی در مورد استفاده از نفت»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.
همو (۱۳۸۶ ح)، «سخنرانی در مورد انتقاد»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.
همو (۱۳۸۶ ط)، «سخنرانی در مورد بهره‌برداری از گازرسانی سرخس»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶ ی)، «سخنرانی در مورد اجرای عدالت»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.
همو (۱۳۸۶ ک)، «سخنرانی در جمع معلمان»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.
همو (۱۳۸۶ ل)، «مصاحبه در مورد تقویت مراکز تولید اسلحه»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶ م)، «مصاحبه در مورد وظیفه دولت»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.
همو (۱۳۸۶ ن)، «مصاحبه در مورد تقسیم عادلانه کالاها»، نرم/فزار شهید رجایی، تهران: شاهد.

ساروخانی، باقر (۱۳۷۸)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی؛ اصول و مبانی، جلد اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

همو (۱۳۸۲)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی؛ بینش‌ها و فنون، جلد دوم، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

سلیمی جهرمی، علی‌اکبر (۱۳۸۶ الف)، «آخرین یادداشت»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶ ب)، «زندگینامه»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

صادقی، قاسم (بی‌تا)، وصیت‌نامه، بی‌جا: معاونت پژوهشی بنیاد شهید.

عباسپور، حسن (۱۳۸۶ الف)، «سخنرانی با عنوان «مکتب و تخصص»»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد. (فایل صوتی).

همو (۱۳۸۶ ب)، «مصاحبه»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد. (فایل صوتی)

همو (۱۳۸۶ ج)، «مصاحبه در مورد مشکلات تأمین آب و برق»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶ د)، «وصیت‌نامه کاری»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

عضدی، حسن (۱۳۵۷)، وصیت‌نامه، بی‌جا: معاونت پژوهشی بنیاد شهید.

همو (۱۳۸۶)، «بخش‌نامه»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

علیدادی، طاهره (۱۳۸۸)، تصویرپردازی از شهر عدل بر اساس آثار و اندیشه‌های کارگزاران شهید در قوای سه‌گانه، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد مدیریت شهری، تهران: دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.

فکوری، جواد (۱۳۸۶)، «مصاحبه»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

فیاض‌بخش، محمدعلی (۱۳۸۶ الف)، «مصاحبه در مورد تقسیم بهداری و بهزیستی»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶ ب)، «مصاحبه در مورد عملکرد سازمان بهزیستی»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶ ج)، «زندگینامه»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

قاسمی، عبدالوهاب (بی‌تا)، وصیت‌نامه، بی‌جا: معاونت پژوهشی بنیاد شهید.

قدوسی، علی (۱۳۸۶ الف)، «ربا و نقش آن در جامعه»، نرم‌افزار شهید قدوسی، تهران: شاهد.

همو (۱۳۸۶ ب)، «سخنرانی در بزرگداشت آقای مصطفی خمینی»، نرم‌افزار شهید قدوسی، تهران: شاهد. (فایل چندرسانه‌ای)

- همو (۱۳۸۶ج)، «گزیده‌ای از یکی از دروس اخلاق»، نرم‌افزار شهید قدوسی. تهران: شاهد.
- همو (۱۳۸۶د)، «یادداشتی با عنوان «عدالت در خون»»، نرم‌افزار شهید قدوسی، تهران: شاهد.
- همو (۱۳۸۶ه)، «اگر امام بگوید کنار می‌روم»، نرم‌افزار شهید قدوسی، تهران: شاهد. (فایل چندرسانه‌ای).
- قندی، محمود (۱۳۸۶الف)، «مصاحبه در مورد فسخ قراردادهایی که به نفع ایران نیست»، نرم‌افزار دولت عشق. تهران: شاهد.
- همو (۱۳۸۶اب)، «مصاحبه در مورد واگذاری ۱۰۰ هزار تلفن»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.
- همو (۱۳۸۶اج)، «مصاحبه در مورد واگذاری یک صد هزار تلفن»، نرم‌افزار دولت عشق. تهران: شاهد.
- همو (۱۳۸۶اد)، «آخرین پیام شهید قندی خطاب به همکاران»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.
- همو (۱۳۸۶اه)، «زندگینامه»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.
- کلانتری، موسی (۱۳۸۶الف)، «سخنرانی»، نرم‌افزار دولت عشق. تهران: شاهد. (فایل چندرسانه‌ای).
- همو (۱۳۸۶اب)، «سخنرانی در سالگرد انقلاب»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.
- منتظری، محمد (بی‌تا، الف)، «سخنرانی در مبارکه اصفهان»، نرم‌افزار شهید منتظری، تهران: شاهد.
- همو (بی‌تا، ب)، «سخنرانی در جمع متحصنین فرودگاه مهرآباد»، نرم‌افزار شهید منتظری، تهران: شاهد.
- همو (بی‌تا، ج)، «سخنرانی با عنوان «همه با یک شعار»»، نرم‌افزار شهید منتظری، تهران: شاهد.
- همو (بی‌تا، د)، «یادداشت در مورد اجحاف در نرخ‌ها»، نرم‌افزار شهید منتظری، تهران: شاهد.
- همو (بی‌تا، ه)، «یادداشت در مورد اقتصاد اسلامی»، نرم‌افزار شهید منتظری، تهران: شاهد.
- همو (بی‌تا، و)، «یادداشت در مورد حق و باطل»، نرم‌افزار شهید منتظری، تهران: شاهد.
- همو (بی‌تا، ز)، «یادداشت در مورد مالیات‌های اسلامی»، نرم‌افزار شهید منتظری، تهران: شاهد.
- همو (بی‌تا، ح)، «مصاحبه با روزنامه عروه‌الوثقی»، نرم‌افزار شهید منتظری، تهران: شاهد.
- همو (بی‌تا، ط)، «مصاحبه با مجله جهاد»، نرم‌افزار شهید منتظری، تهران: شاهد.
- نامجو، موسی (۱۳۸۶)، «مجموعه آثار ماندگار»، نرم‌افزار دولت عشق، تهران: شاهد.

- Aguas, R. B. (2007), *Relating Faiyhand Political Action: Utopia in The Theology of Gustavo Gutierrez*, A Dissertation Submitted to the Graduate School of the University of Notre Dame in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Notre Dame: University of Notre Dame.
- Bann, S. (2003). "Arcadia as utopia in contemporary landscape design: the work of Bernard Lassus", *History of the Human Sciences*, Vol. 16, No. 1, Pp. 109-121.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1966), *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City. NY: Anchor Books.
- Churton, M. (2000), *Theory and Method*, London: Macmillan Press.
- Ferguson, J. (1977). "Reviewed work(s): Utopias of the Classical World". *The American Political Science Review*, Vol. 71, No. 3. Pp. 1131-1135.
- Hatch, M. J. (1997), *Organization Theory; Modern, Symbolic & Postmodern Perspectives*, New York: Oxford University Press.
- Levitas, R. (1990), *The Concept of Utopia*, London: Phillip Allen.
- Id. (2003), "On Dialectical Utopianism", *History of the Human Sciences*, Vol. 16, No. 1, Pp. 137-150.
- Mannheim, K. (1976), *Ideology and utopia*, London: routledge.
- Nagel, T. (1991), *Equality and Partiality*, New York: Oxford University Press.
- Sargent, L. T. (1982). "Is there Only One Utopian Tradition?", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 53, No. 11, Pp. 11-17.
- Id. (2004), *The Necessity of Utopian Thinking: A Cross-National Perspective*, New York: Berghahn Books.
- Shklar, J. N. (1998), *The Political Theory of Utopia*, Chicago: University of Chicago Press.
- Stites, R. (1989), *Revelation Dreams, Utopian Vision and Expremental Life in the Russian Revolution*, New York: Oxford University Press.
- Tyack, D. & Cuban, L. (2005), *Thinking Toward Utopia, A Century of Public School Reform*. New York: Mc Graw- Hill.
- Vattimo, G. (2006), "Utopia Dispersed", *Diogenes*, Vol. 53, No. 18, Pp. 18-23.
- Walsh, C. (1962), *From Utopia to Nightmare*. London: Geolfrey Bles.
- Weick. K. (1995), *The Social Psychology of Organizing*, 2nd Ed, New York: McGraw Hill.
- Wright, E. O. (2010), *Envisioning Real Utopias*, London: Verso.
- www.answers.com, retrieved: 2008/07/10